

ОТ ОБРАЗИ ВА МИФИК ҚАНОТ ДЕТАЛИ ТАЛҚИНИГА ДОИР

Абдумурод Холмуродович ТИЛАВОВ

филология фанлари номзоди, доцент в.б.

Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети

Тошкент, Ўзбекистон

ОБ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА ЛОШАДИ И КРЫЛА КАК ДЕТАЛИ МИФА

Абдумурод Холмуродович ТИЛАВОВ

Кандидат филологических наук, и.о. доцента

Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы

Ташкент, Узбекистан

THE INTERPRETATION OF THE IMAGE OF A HORSE AND A WING LIKE THE DETAILS OF A MYTH

Abdumurod Kholmurodovich TILAVOV

Candidate of Philological Sciences, Lecturer

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

Tashkent, Uzbekistan a.tilavov@mail.ru

UDC (УЎК, УДК): 82:398

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования):

Тилавов А.Х. От образи ва мифик қанот детали талқинига доир //Ўзбекистонда хорижий тиллар. — 2021. — № 1 (36). — Б. 282-289.

<https://doi.org/10.36078/1619695638>

Received: December 09, 2020

Accepted: February 15, 2021

Published: February 20, 2021

Copyright © 2021 by author(s).

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек халқ оғзаки ижодига мансуб дostonлардаги от образи ва от билан боғлиқ муҳим детал — қанот ҳақида сўз юритилади. Қанот деталининг эпик асардаги ўрни ва аҳамияти қай даражада муҳим эканлиги дostonлардан олинган муҳим парчалар, халқ орасида шуҳрат топган афсона ва ривоятлар ёрдамида тадқиқ қилинади. *Қанотли тулпор, учар от* сингари образларнинг эпик сюжетга шунчаки муболағали тасвирларни қўллаш мақсадида эмас, балки муайян мақсадни кўзлаб киритилиши, кўп ўринларда уларнинг халқ мифик тасаввурлари билан чамбарчас боғлиқлиги, қанот детали олиб ташланган ўринларда эпик асар мазмуни ва бадииятига футур етиши мумкинлиги далиллар ёрдамида очиб берилади. Муаллиф ўз фикрларни далиллашда, асосан, Алпомиш эпосидаги Бойчиборнинг пойгада қанот чиқариб учиш ҳолатига эътибор қаратиб, жиддий таҳлиллардан сўнг илмий хулосаларга келади. Дostonларда тасвирланган қаҳрамоннинг отини исталган ўринда қанотсиз тасаввур қилиб бўлмаслиги, отдаги бу қанотнинг ва умуман, бу каби мифик белгиларнинг истифода этилиши бежиз эмаслиги, ушбу белгилар дoston учун муҳим детал бўлиб хизмат қилиши ҳақидаги фикрлар асосланиб, умумлаштирилади.

Калит сўзлар: дoston; детал; бахши салоҳияти; мифологик асос; халқ эртақлари; учар отлар.

Аннотация. В статье рассматривается изображение лошади в узбекском фольклоре и важная деталь, связанная с лошадью, — крыло. Важность и место детали крыла в эпическом произведении раскрывается с использованием важных отрывков

из эпоса, легенд, популярных в народе. Тот факт, что такие изображения, как крылатый тулпар и летающий конь, включены в эпический сюжет не только для определенной цели, но во многих местах они тесно связаны с мифическими представлениями людей, показывает, что деталь крыла может футуризировать содержание и искусство эпоса. В поддержку пунктов, сделанных в статье, сделан более подробный анализ ситуации полета Бойчибора в эпосе «Алпомыш». В заключении говорится, что героического коня в эпосе нельзя представить без крыльев и что крыло коня вообще имеет мифический характер, которое является важной эпической деталью.

Ключевые слова: эпос; деталь; потенциал бахши; мифологическая основа; народные сказки; летающие лошади.

Abstract. The article deals with the hero of the horse in Uzbek folklore and an important part of the horse — the wing. The role of the wing detail in the epic work is explored using important passages from the epics, popular myths and legends. The introduction of the images of the winged tulpar and the flying horse into the epic plot is closely connected with the mythical imaginations of the people. The study highlights that the wing detail can futurize the content and art of the epic. The analysis of Boychibor's wing-flying case in the Alpomish epic has been made. According to the author, the heroic horse in the epics cannot be imagined without its wings, and that the wing of the horse, in general, has mythical characters, which are important details for the epic.

Keywords: epic, detail, bakhshi potential, mythological basis, folk tales, flying horses.

Ўзбек халқ оғзаки ижоди бадиияти ва кўлами жихатидан дунёдаги ҳар қандай халқ фольклори билан бемалол бўйлаша оладиган бебаҳо маънавий меросдир. Бу борада, айниқса, халқ достонларининг аҳамияти бекиёс. Уларда қўлланилган ҳар бир сўз, ҳар бир жумла Одам Атодан буён келаётган “улкан билим” ила узвий боғланган ва унинг кодларини ўзида мужассам қилган. Шу боисдан достонларимиздаги қаҳрамонлар, образлар ҳақида фикр юритар эканмиз, улар билан алоқадор энг нозик жихатларга ҳам эътибор беришимиз тўғри бўлади. Хусусан, от образи ва унинг қанотли ҳолда тасвирланиши ҳам шу жумладандир.

Достонлардаги жанговар от образига хос мифик белгилардан бири, бу —отнинг қуш билан боғлиқ ҳолда тасвирланиши, аниқроғи, қанотли эканлигидир. От образининг бадиийлигини таъминлашда биргина деталнинг нақадар аҳамиятга эга эканлигини, инчунун, халқ бахшисининг тафаккур салоҳияти, бадиий маҳоратини кўрсатиш учун эпик отда мавжуд мана шу хусусият ҳақида имкон қадар таҳлил қилишни ушбу мақоламизнинг бош мақсади қилиб олдик.

Қанот отда ҳар вақт кўринавермайди. Қаҳрамон ва оти мушкул аҳволда қолганда, отнинг талаби билан унинг баданига эгаси томонидан “симдай ботиб кетгувчи” камчи урилади ва от кўкка кўтарилади. Қанот душман ўқидан сақланишда ва асосан, пойгада “қўл келади”.

“Алпомиш” достонида Барчинойнинг биринчи шarti — ораси қирқ кунлик йўл бўлган Бобоҳон тоғига от билан пойга қилиш эди. Кўкалдошлар шартни бузиб, Қоражон ва отини боғлаб, Бойчиборнинг туёғига гулмих қоқадилар. “Боғланган банд”дан халос бўлиб, хафа

турган Қоражонга от (аслида, Ражабхўжа эшон. — А.Т.) далда беради, уни жасоратга ундайди:

*Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Бошинг эсон, давлатингни кам дема,
Қолдим, деб Қоражон, сира гам ема.
Жабр қилгин бундай ҳайвон жонига,
Қамчи ургин гўшт кўтарган сонига,
Етказарман Бойсин-Кўнғирот хонига... (1, 113).*

Қоражон “жабр қилгач”, Бойчиборнинг тўрт ярим газ қаноти ёзилиб, “яшиндай бўб” кўтарилади ва пировардида Бойчибор от ваъдасининг устидан чиқади.

Қанотли от мотиви қардош халқлар оғзаки ижоди учун ҳам характерли ҳодиса. Масалан, бошқирд халқ достони “Урал Ботир”да бош қахрамоннинг Оқ бўз оти ҳам қанотли тулпордир (3, 318). “Авазнинг арази” номли туркман халқ достонида эса Ғиротнинг отаси “оқ қушдан” эканлиги Гўрўғли тилидан айтилади (8, 275).

Аввало, эпосдаги қанотли отнинг мифик асосларини очишга ҳаракат қиламиз. Қадим аждодларимиз отларнинг қуш каби учишига ишонганлар. Бу мифик тасаввурнинг изларини туркийлар яшаган ҳудудларда олиб борилган қазилма ишлари натижалари кўрсатмоқда. Пазирик кўрғони ва Бухоро яқинидаги Варахша кўрғонидан, Мир Араб мадрасаси ёнидан чиққан қанотли от ҳайкаллари ва Самарқанддаги Афросиёб кўрғони деворларидаги қанотли от тасвирлари ҳақда ишимизнинг биринчи бобида тўхталандик. В. Радлов олтойлар юртига яқин бўлган эски турк қавмларининг илк юрти деб билган Кам (Енисей) бўйларидаги Абакан (Миннусинск)да олиб борилган қазилма ишлари давомида тош, суякдан ишланган бир неча ҳайвон фигураларини топган. Бронза ва тунж даврига оид деб кўрсатилаётган¹ бу топилмалар орасида йиртқич қуш бошли отлар ҳам бор. Айни пайтда бу топилмалар Эрмитаж музейида сақланмоқда.

Достонлардаги бу мотивнинг илдизлари, фикримизча, кўп жиҳатдан отнинг асли қанотли эканлиги ҳақидаги афсона-ривоятларга ҳам бориб тақалади. Масалан, Онадўлидаги абдал турклари орасидаги бир афсонага кўра, от бир замонлар ҳам қанотли, ҳам сузиш узвларига эга бўлган муқаддас махлуқот бўлиб Қоф тоғи (Кўхи Қоф) орқасидаги сут кўлида яшаган. Ўлимга чора қидириб юрган Хизр алайҳиссалом бир кун бу отларни кўриб қолади ва уларни тутишга ҳаракат қилади. Удалай олмагач, кўлга шароб қуйиб отларни беҳуш қилади, қанотларни синдириб ташлайди ва бу отларни ер юзига келтириб кўпайтиради.

Хоразм вилоятидаги Хазорасп туманининг халқ этимологияси билан боғлиқ афсонада ҳам айни шу мазмунни кўрамиз. Айтишларича, мингта учар отни (таъкид биздан. — А.Т.) тутиб олиш учун бу отлар сув ичиб кетадиган булоқ сувига беҳуш қиладиган дори солиб қўядилар. Дориланган сувдан ичган отлар ҳушини йўқотиб, кўлга тушадилар. Отларнинг қанотларини қирқадилар ва инсонларга хизмат қилишга мажбур қиладилар. Шундан кейин бу жой минг от маъносидаги “Хазорасп” номи билан аталади.

¹ Олимлар тунж даврининг миллоддан аввалги 2500 йилларда бошланишини қайд этишган.

Авшар турклари ҳам отнинг асли қанотли бўлиб, Одам Ато билан бирга ерга тушганлигига ишонишади. Гўёки Одам Ато бу суюкли хайвон қайтадан кўкка учиб кетмасин, деб унинг қанотларини қирқиб ташлаган экан. (Хоразм вилояти, Хазорасп ноҳиясидаги бир қишлоқ номи “Авшар” деб аталади).

Туркий халқлар орасидаги машҳур “Оқ бўз от” ва “Кўк бўз от” афсонасида отларнинг учиш қобилиятига эга бўлганлигини бу ўринда яна бир бор эслатиб ўтаемиз. Озарбойжон фольклоршуноси М. Сейидов эса, Фиротнинг олов-ўтдан қаноти борлиги, инсоннинг “кўзи тегиб”, бу қанотлар эриб кетганлиги ҳақида ривоят мавжудлигини айтади (9, 39).

Фикримизча, дostonларимиздаги отнинг қанотли бўлишида аждодларимизнинг от ҳақидаги мифик тасаввурлари, чунончи, бу тасаввурлар асосида вужудга келган юқоридаги каби афсона, ривоятларнинг таъсири бор.

Дostonлардаги отнинг қанот ёзиб кўкка сапчиши, елдек учиб, қаҳрамонни манзилига етказишига доир тавсифу тасвирларни бир жиҳатдан муболаға, ўхшатиш каби бадиият воситалари билан боғлаб талқин этиш, иккинчи томондан, туркийларнинг қадимги мифологик дунёқараши асосларидан келиб чиққан ҳолда таҳлил қилиш ҳам мумкин. Юқоридаги қарашларимиз буни исботлайди.

Биз кузатишларимиз давомида кекса чавандозлардан отнинг учиши ёки учмаслиги ҳақида сўраганимизда, кутилмаган жавоблар ҳам олдик. Шу жиҳатдан Навоий вилояти, Нурота тумани, Зулқарнайн қишлоғида яшовчи машҳур чавандоз Шамшибек Тиллаевдан ёзиб олган куйидаги воқеамиз характерлидир.

Унинг айтишича, бир пайтлар Зулқарнайн яқинида қора рангли, ўта чопқир бир тулпор бўлган экан. У ўзини ҳеч кимга ушлатмас, кимсага тутқич бермас тулпор экан. Ниҳоят, олтмиштача от билан уни олдиндан тайёрлаб қўйилган “тузоқ”қа ҳайдаб келишибди. От кутилмаганда жуда баланд қоядан сакраб қочибди. Ёш, аммо мерган деб танилган Шамшига отни отиш буюрилибди... Ярадор бўлган от “ҳалол қилиш” учун сўйилганда, тулпорнинг икки қўлтиғи остидан букланиб ётган қоқ-қора қанот чиқибди. Бироқ қассоб кўп ўтмай, оғир касалликка чалиниб ҳаётдан кўз юмибди. Шамси мерган ҳам оғир хасталаниб “бир ўлимдан қайтибди”.

Жиззах вилояти, Фориш туманида содир бўлган ҳодиса ҳам шунга ўхшаш. Бу ердаги жуда машҳур от ҳаддан зиёд безовталанавергач, уни сўйишади ва тоғай суяклари остида қанот ўринларини кўришади. Отни сўйган бу қассоб ҳам тез кунда вафот этади.²

Нурота тумани Шомурод қишлоғида ўттиз икки йил фалаж бўлиб ётган етмиш беш ёшли, ўз даврида катта шуҳрат қозонган Сафар чавандоздан: “От париси ҳақиқатан ҳам борми?” деб сўраганимизда, (чавандоз дудукланиб гапирарди) у бир муддат жим туриб: “Бор-да, бўлмаса учармиди!” деди ва бу мавзуда бошқа гапиришни мутлақо истамади.

Биз ушбу маълумотларни келтириш билан дostonлардаги қанот детали реал, ҳаётий асосга эга, деган қатъий хулосани чиқармаймиз ва масаланинг бу жиҳатини очиқ қолдиришни маъқул кўраемиз.

Кекса чавандозларнинг гувоҳлик беришича, от олинаятганда, унинг ёнидан эмас, кўпроқ олд тарафидан қараб танланади. Баъзи наслдор, “хислатли” отларнинг кўкраги олдинга анчайин туртиб чиққан бўлади. Ана шундай отларда “қанот бор”, дейишади. Маҳмуд Кошғарий бу сифатли отларни “кетки от” деб келтиради.

Хўш, отдаги бу мифик белгининг дoston учун аҳамияти борми? Х.Зарифов отдаги қанот ҳақида тўхталиб, дostonлардаги отга нисбатан эртақлардаги отларда қанот кўпроқ аҳамият касб этишини айтадилар: “Борди-ю, Ғирот билан Бойчиборнинг барча хусусиятларини сақлаб, қанотсиз тасаввур этсак, асарга ҳеч қандай путур етмайди. Масалан, Бойчиборнинг қаноти пойгачиларга етиб олиш учунгина ёрдам қилади...” (10, 40). Фикримизча, пойга эпизодида отда пайдо бўлган мифик қанот дostonдаги бир неча воқеанинг “туғилиши”га сабаб бўлган, бинобарин, қанот деталли дoston учун катта аҳамиятга эга. Бундан ташқари, жанговар отнинг қанотли ҳолда тасвирланиши дostonчининг бадий маҳорати билан ҳам боғлиқ. Фикримизга аниқлик киритиш мақсадида “Алпомиш” дostonидаги пойга эпизодини яна бир бор эсга оламиз.

Қоражон “боғланган банддан” халос бўлиб, “отнинг устига минди, от оёғини босолмай турди. (Чунки, Кўкалдошлар от оёғига урган гулмихлар ялпоқ тизгача кирган эди. — А.Т.) Қоражон “Пойгага бекор келган эканман” (1, 116), деб турган эди. У тушкун ҳолатда... Пойгачиларга етиб олишдан умидини тамоман узган. Кўкалдошлар аллақачон йўлда эдилар. Бундай оғир аҳволда отнинг Кўкалдошларга етиб олиши мушкулгина эмас, мумкин ҳам эмас эди. Нима қилиш керак? Ҳамма, энди нима бўларкин, деб дostonни жон қулоғи билан тинглаб турган ана шундай вазиятда зукко бахши отга қанот “беради”, инчинун, тушкун кайфиятдаги тингловчи психологиясига ҳам таъсир кўрсатади, унинг кайфиятини “жойига туширади”.

Қанот туфайли Бойчибор бир учишида ч ў л г а (таъкид биздан. — А.Т.) келиб тушади:

*Кўзин очиб али Қоражон қаради,
Ер юзида бедов кетиб боради.
... Бойчибор боради шундай арқираб,
Туёғида тўрт сихи бор ярқираб,
Ирғиганда қумлар кетди тирқираб,
Бораётир чўлда шундай ширқираб (1, 137).*

Табиий савол туғилади: нега Бойчибор ўша бир учишда пойга майдонига учиб келмади — қанотдан тўла фойдаланилмади? Тўрт туёғига миҳ қоқилган Бойчиборга шунча азоб тортишга нима зарурат бор эди?

Бу ўринда бахшининг маҳорати яна бир бор кўринади. Энг аввало, бахши отнинг эгасига нақадар содиқ эканлигини кўрсатмоқчи. Шу билан бирга, чўлдаги қанотсиз пойга давомида отнинг реал ҳаётдаги чопқирлик, эпчиллик, чидамлик каби хосиятлари намоён бўлмоқда. Бойчиборнинг қийналганини сезиб турган тингловчининг отга бўлган меҳри янада ошади. Яна шу нарсани таъкидлаш керакки, агарда Бойчибор от маррага учиб келганида, Қоражон билан унинг хиёнаткор акаси ўртасидаги шиддатли диалогга, Бойчибор билан рақиб отлари ўртасидаги “чўлдаги кураш” ва Барчинойнинг “Қурру-ё, қур хайт-а, тўрамнинг оти...” деб бошланувчи илтимос — хитобномасига ўрин қолмасди. Бу учала эпизоднинг дostonдаги аҳамияти катта ва биз фақат мавзуимизга кўпроқ алоқадор бўлган Барчинойнинг монолоғи устида тўхталамиз.

Барчинойнинг дард, алам ва ёлвориш ҳиссига тўла эҳтиросли сўзларида унинг характери, мураккаб психологияси намоён бўлади. Энди тингловчи тасаввурида қалмоқнинг бири — (Кўкамани)

кўкрагидан босиб, “оғзи-бурнидан дирак-дирак қон оқизган” (1, 55) “ботир” Барчиной эмас, ўта мулойим, меҳрибон, садоқатли, вафодор қиз — бахши кўрсатмоқчи бўлган асл идеал образ намоён бўлади. Тингловчи эса, Бойчиборнинг қандай бўлмасин, маррага биринчи бўлиб келишини, Бойчибор Алпомишники бўлишини янада истаб қолади. Бизнинг бу ҳақда гапиришимизнинг боиси шундаки, худди шу эпизодда ҳам жанговар от образи асосий ролни ўйнайди. У Барчиной руҳиятини очиб беришда ёрдамчи восита бўлиб хизмат қилади. Чунки Барчинойнинг Барчинойлигини, унинг “руҳий олами, маънавий ва ақлий мукамаллиги, ўз бахти учун кураша оладиган маъшуқа”лигини унинг отга қарата айтган гапларидан билиб оласиз (7, 25). Унинг вафодорлиги, садоқати қизнинг отга бўлган садоқати, вафоси, чексиз хурматида кўринади:

*Қурру-ё қур, ҳайт-а, тўрамнинг оти!
Оқ тўшим — яйловинг, сочим — шипиртки.
Куйганимдан гапни гапга улайин,
То ўлгунча сайисинг бўп юрайин.
Эгам раҳм айласин қонли ёшим,
Сабаб бўлиб қўшгин денги-дўшима.
Олмосдай тўғинг қордай тўшима,
Қурру-ё, қур, ҳайт-а, тўрамнинг оти!
Ўйилмай куймасин қулбаи хонам,
Оҳ уриб йиғлайди мендайин санам...*

Шу эпизод орқали бахши нафақат Барчинойнинг, балки инсоннинг, хусусан, халқимизнинг отга бўлган хурмати, садоқатини зўр санъаткорона йўл билан тасвирлай билган. Рус фолклоршуноси Б.Кармишева лақай (ўзбек) мақолларидан бирини (*Бир кунлик умринг бўлса, отинг, / Икки кунлик умринг бўлса, хотининг бўлсин.*) келтириб шундай дейди: “Лақайлар отни шунчалик севардилар ва идеаллаштирадиларки, уларнинг ота-боболари учун от худди хотин ва болаларидек қимматли, азиз эканини ҳозир ҳам айтишади” (6, 109). Юқоридаги эпизод ана шу севгининг дostonдаги гўзал бадий ифодасидир.

Бахши пойгада Бойчиборни қанотсиз ҳам “ўздириши” мумкин эди. Аммо у ҳолда тингловчида қаҳрамон отига нисбатан ишончсизлик туғиларди. Кўраяпмизки, бахши дoston айтиш баробарида тингловчини ҳам унутиб қўймайди.

Бойчибор отнинг ора йўлгача учиб келганлигига яна икки сабаб бор, ўйлашимизча. Биринчи сабаб: маълумки, ўтов атрофи — маррада пойгачиларни гўзал Барчиной ва муҳими халқ кутиб турар эди. Айни пайтда, Бойчибордек донғи кетган отнинг “осмондан тушиши” унинг шаънига, қолаверса, эгасининг обрўйига тўғри келмасди. Бунинг устига, бу ердагилар Кўкалдошнинг шартни бузганлиги-ю, хиёнатидан беҳабар эдилар. Бойчиборда қанотнинг пайдо бўлиши, маълум маънода хиёнатга адолатнинг аччиқ жавоби бўлди. Иккинчи сабабини изоҳлашдан олдин фикр юритаётганимиз пойга эпизодидан яна бир парча келтирмоқчимиз:

*Яшиндай бўп окетибди Бойчибор,
Мени кўкка олиб кетди жонивор.
Қоражонман, бунда кўнглим бузилди,
Ёлгончи дунёдан ризқим узилди.
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди.*

*Бориб кўролмаيمان мен ўсган элди,
Бу отнинг кўнглига бир шумлик келди...
Мени кўкка олиб кетиб боради,
Бошларим айланиб кўзим тинади...*

Ҳа, от кўкка учгач, Қоражон кўркди, боши айлана бошлади, кўз олди қоронғилашиб, ўлими яқинлашганини ўйлади (4, 355).

От шу тарзда “яшиндай бўп” учиб кетаверса, Қоражон отнинг устидан йиқилиб тушиб ҳалок бўлиши мумкин эди. Эгасининг аҳволини сезган³ Бойчибор ерга эртароқ тушишга мажбур бўлди. От учун Қоражоннинг ҳаёти ўз жонидан-да афзал, шунинг учун ҳам у ҳар қандай кийноққа дош беришга тайёр. Воқеаларни бир-бири билан боғлаб, дурдек териб чиққан халқ бахшисининг қувваи ҳофизаси, бадий маҳоратининг яна бир тазоҳуридир бу.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, дostonлардаги қаҳрамон отини исталган ўринда қанотсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ондаги қанотнинг, умуман, мифик белгиларнинг бўлиши ҳам бежиз эмас. Бу белгилар дoston учун муҳим детал бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алпомиш / Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли / Нашрга тайёрловчи Т.Мирзаев. — Тошкент: Ўқитувчи, 1987. — 336 б.
2. Асотирлар ва ривоятлар / Тўплаб нашрга тайёрловчилар: М.Муродов, М.Шайхова. — Тошкент: Ёш гвардия, 1990. — 128 б.
3. Башкирский народный эпос. — М.: Наука, 1977. — 519 с.
4. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. — М.: Гослитиздат, 1947. — 520 с.
5. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. — Тошкент: Ўқитувчи, 1990. — 304 б.
6. Кармишева Б.Х. Узбеки локайцы южного Таджикистана. Ист.-этногр. Очерк животноводства в дореволюционный период. — Сталинабад: Изд-во АН Тадж.ССР, 1954. — Вып. 1. — 228 с.
7. Мадаев О. Алпомиш дostonининг матнини ўрганиш методикаси. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги. — Тошкент, 1998. — 48 б.
8. Овез ойкелэн / Гороглы. Туркмен гаҳраманчылик эпосы. — М.: Наука, 1983. — 806 с.
9. Сейидов М. Гызыл дојишчунун сој — этник галлеји хаггында // Улдуз журналы. — 1980. — №10. — 128 б.
10. Форишдаги қанотли отлар / Сирли олам.—1990. — №3. — 112 б.
11. Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования. — М.: Издание МГУ, 1948. — 320 с.

References

1. *Alpomish*, Preparing for publication T. Mirzaev, Tashkent: Ukituvchi, 1987, 336 p.
2. *Asotirlar va rivoyatlar* (Complications and Legends), Collection and preparation for publication: M. Murodov, M. Shaikhova, Tashkent: Yosh gvardiya, 1990, 128 p.
3. *Bashkirskii narodnyi epос* (Bashkir folk Epic), Moscow: Nauka, 1977, 519 p.

³ М.Муродов, М.Зуфаровлар отнинг сезгирлиги асосида ҳам мифологик код ётганлигини қайд этишади.

4. Zhirmunskii V. M., Zarifov H. T. *Uzbekskii narodnyi geroicheskiy epos* (Uzbek Folk Heroic Epic), Moscow: Goslitizdat, 1947, 520 p.
5. Imomov K., Mirzaev T., Sarimsokov B., Safarov O. *Uzbek khalk ogzaki izhodi* (Oral Creativity of Uzbek people), Tashkent: Ukituvchi, 1990, 304 p.
6. Karmisheva B. Kh. *Uzbeki lokaitsy yuzhnogo Tadjikistana. Ist.-etnogr. Ocherk zhivotnovodstvav v dorevolyutsionnyi period* (The Uzbeks are the Lokai of Southern Tajikistan. An essay on Animal Husbandry in the Pre-Revolutionary Period), Stalinabad: Izd-vo AN Tadjh.SSR, 1954, 228 p.
7. Madaev O. *Alpomish dostonining matnini urganish metodikasi* (Method of Studying the Text of the Epic of the Alpomish), Tashkent, 1998, 48 p.
8. Ovez O. *Gorogly, Turkmen gakhramanchylik eposy* (Gorogly, a Turkmen Heroic Epic), Moscow: Nauka, 1983, 806 p.
9. Seidov M. *Ulduz zhurnali*, 1980, No.10, 128 p.
10. *Sirli olam*, 1990, No.3, 112 p.
11. Tolstov S.P. *Drevnii Khorezm* (Ancient Khorezm), Moscow: Izdanie MGU, 1948, 320 p.